ORTA VE DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA GÖRÜLEN İKİLEMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ercan ALKAYA[*]

ÖZET

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen ikilemeler ele alınmıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkileme, hendiadyoin, Doğu Karadeniz, ağız, Türkçe,

A STUDY ON THE HENDIADYOINS IN THE EASTERN BLACK-SEA REGION DIALECTS

ABSTRACT

İn this study, the hendiadyoins of the dialects of the Central and Eastern Black-Sea Region such as Ordu, Giresun, Rize and Trabzon which can be observed as non-literary usages are dealt with. The hendiadyoins taken from the dialect studies on the afore-mentioned dialects and from the Derleme Sözlüğü are assessed in respect with their origins, structures and meanings.

Key Words: Hendiadyoin, The Central and Eastern Black-Sea, dialect, Turkish

Bir dilin kelimeleri ile birlikte atasözleri, deyimler, kalıp sözler, terimler, ikilemeler ve çeşitli anlatım kalıpları o dilin söz varlığını meydana getirir. Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin olarak görülen ikilemeler, dilin gerek yapı, gerek söz dizimi, gerekse anlambilimi açısından en önemli ögelerinden birini oluşturur. Latin edebiyatında birkaç örnekle gösterilebilen ikilemelerin, dünya dillerinde de çok az örneği vardır. Türkçeye yakın oranda Korecede ve Japoncada görülen ikilemeler, Türkçede oldukça yaygın bir kullanıma sahip bulunmakta ve çok güçlü bir anlatım imkânı sağlamaktadır[1].

---

[*] (Yrd. Doç. Dr.), Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. El-mek: ealkaya@firat.edu.tr

[1] Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı,* Engin Yay., Ankara 1996, s. 60

Batı dillerinden Fransızcada redoublement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyoin; Almancada verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin; Osmanlıcada atf-ı tefsiri[2], terkib-i ihmâli, mühmelât[3] terimleriyle karşılanan ikileme; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi durumudur[4]. Konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda ikileme için "kelime koşmaları, ikileme, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımlar), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği" gibi terimler kullanılmıştır[5]. İkileme cümlede anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılır ve aynı kelimenin tekrar edilmesiyle, anlamları birbirine yakın veya zıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki kelimenin yan yana getirilmesiyle oluşturulur[6].

İkilemeler Türkçenin en eski metinlerinden itibaren zengin örnekleriyle karşımıza çıkar. Göktürk yazıtlarında 15[7], Uygur Türkçesinde 262[8], Kutadgu Bilig'de 197[9], Divanü Lûgati't Türk'te 162[10] ve yine Nehcü'l-Ferâdîs, Kısasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l-Edeb gibi Harezm dönemi eserlerinde[11] pek çok ikilemenin yer aldığı konuyla ilgili çalışma yapanlar tarafından ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı

---

[2] Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme,* TDK Yay., Ankara 1981, s. 9

[3] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 82

[4] Zeynep Korkmaz, *age.,* s. 82

[5] Musa Duman-Fatih Kemik, "İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve 'yalnız başına' Örneği Üzerine", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* (Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR)'na sunulan bildiri, s. 3.

[6] Vecihe Hatiboğlu, *age.,* s. 9

[7] Erhan Aydın, "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler", *TD,* S. 544 (Nisan 1997), s. 417-421; Talat Tekin'in Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003 adlı eserinde ikilemeler başlığı altında "ağış barım, eçüm apam, toru ölü vb" gibi isimlerden ve yine "adrıl- az-, içik- yükün-, öl- alkın- vb." gibi fiillerden oluşan 33 tane ikileme (s. 15-17) gösterilmiştir.

[8] Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler,* Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara 1978, s. 29-66.

[9] Zuhal Kargı Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1), *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, 1997, s. 19-40; Zuhal Kargı Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2), *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.

[10] Gülsel Sev, "Divanü Lûgat'it Türk'te İkilemeler", *TD,* S. 634 (Ekim 2004), s. 497-510

[11] Mehmet Dursun Erdem, "Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine", *Bilig*, S. 33, Bahar 2005, s. 189-225.

görülen ikilemeler ele alınacaktır. "çalu çilmek, pırt kesek, yalp yulp, yaru yaşlu, çırım çırım çırtmak, şakga yarennik, beli benzer, altın altın gülmek" gibi onlarca ikileme yazı dilinde olmayıp Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerdir. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilecektir.

Kökenleri Bakımından İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin köken bakımından Türkçe kelimelerden, Türkçe ve yabancı kelimelerden ve yabancı kelimelerden oluştuğu görülmektedir.

1. Türkçe Kelimelerden Kurulan İkilemeler

İkilemelerin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır: **ağır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **gıldır gücük** (Or. DS/VI-2040), siziñ topuñuz, **enüñüz cücüñüz** (AYB, 83), u evliye‿de **eşildi deşildi** (OYA, 192), **ileri gėri** yapıyoḳ (OYA, 178), **tarla çayır** ekme zamanı (TYA II, 8), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), şóyle **çatal çalı** yapacāsun (TYA II, 241), **ter su** içinde (TYA II, 238), **met değneḳ** (RİA, 237)

2. Türkçe ve Yabancı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bu ikilemelerin bir kelimesi Türkçe, diğer kelimesi ise bir başka dildendir: **alan talan** etmek (TYA III, 11), **böyle naḫuşlu** (<Ar. naḳş) **digişli** (TYA II, 15), **ǵüç ḫal** (<Ar. ḥāl)dişaruya gelduk (RİA, 202), **şakga yarennik** (Far. yārān+lık) bol (AYB, 110), **çorabım** (<Far. cūrāb) **çarūm** diye (OYA, 213), **dabancalar sila ḫlar** (<Ar. silāḥ) atılır (TYA II, 49), **ağır akıllı** (Or. DS/I-90), zor (<Far. zūr) zor**una** (T. Ek) (Gr., Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlükle.

3. Yabancı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

İkilemenin her iki unsuru da yabancı kelimelerden oluşmaktadır: **can** (<Far. cān) **cara** (<Far. çāre) (Or. DS/II-855), çapras (<Far. **çep** u **rāst**) TYA III, 53), **rek rek** (<Far. reng) boyuyoḳ (OYA, 294), **soḫbet** (<Ar. ṣuḥbet) **muabbet** (<Ar. maḥabbet) herkeş evine gidiyodu (OYA, 318), böyle **hürmet** (<Ar. ḥurmet) **hizmet** (<Ar. ḫidmet) vardı (TYA II, 44), **is** (<Ar. ins) midir **cis** (<Ar. cinn) midir (TYA II, 165).

Sözcük Türü ve Yapısı Bakımından İkilemeler

1. Adlardan Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yalın haldeki cins adlardan çok sayıda ikileme kurulduğu görülmektedir: **varak varak** (Or. DS/XI-4044), **met değneḳ** (RİA, 237), **yel yepeldek** (TYA III, 255), **çol çocuḫ** çıḫdılar (AYB, 103), **yataḳ yasduḳ** bōle bī şeyler (OYA, 248), şóyle **çatal çalı** yapacāsun (TYA II, 241), **ter su** içinde (TYA II, 238), ġollarını bōle **çan kelek** dakarsın (OYA, 233)

Cins adlarla oluşan ikilemeler bazen iyelik ekleriyle ve ismin çeşitli hâl ekleriyle de kurulmaktadır[12]: **çorabım çarūm** diye (OYA, 213), **evımıze ocāmıza** ḥarcıduḳ (TYA II, 280), her birimiz **dava daşa** düşdük (OYA, 274), annesi **çölden çöpten**/ ġızını elmas yaraTmış (OYA, 175), **üsdünden aşşā** büsbütün çıḳarusun bunu (OYA, 284), **boylelan boylelan** köz, aḳşam olur (TYA II, 284)

Zaman zaman da özel adlardan kurulan ikilemelere rastlanır: verduḳ **amede‿mēmede** (TYA II; 299), adam dī‿ki **allah allah** (OYA, 250), tieri‿de **isdanbulda‿misdambulda** (TYA II; 320), **Çarşambası marşambası** hėç bi yere gėtdūm yoḫ (AYB, 85)

2. Sıfatlardan Kurulan İkilemeler

Aynı sıfatın ve ayrı sıfatların kullanılmasıyla oluşan ikilemelerdir: **mıyel mıyel** (Or. DS/IX-3194), turşularımızı ġuraruḳ **çeşitli çeşitli** (OYA, 282), **ağır akıllı** (Or. DS/I-90), **eğrim büğrüm** (Or. DS/V-1685), **gıldır gücük** (Or. DS/VI-2040), **az boz** (TYA III, 23), **beli benzer** bir iki üş gişiyi (AYB, 80)

3. Zarflardan ve Zarf Görevindeki Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Bu gruptaki ikilemeler zarf türündeki kelimelerle birlikte yine zarf görevinde kullanılan isim ve sıfatlardan oluşmaktadır: **karşi berė** sayarum (RİA, 252), **üsdünden aşşā** büsbütün çıḳarusun bunu (OYA, 284), **altın altın** külėy (KİAT, Tr., 204), başlarsın **yavaşdan yavaşdan** Kesmiye (TYA II, 97), **sıyır sıyır** yağmak (Or. DS/X-

[12] Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri,* TDK Yay., Ankara 1996. Ahmet Buran bu eserde hâl eklerini fonksiyonlarına göre değerlendirirken hal eklerinin ikileme kurma fonksiyonlarını göstermiştir: "goç moç", (s. 54), "yeri göğü" (s. 130), "sağa sola" (s. 171), "gıyıda köşede" (s. 199), "başdan başa" (s. 231)

3625), **altan uḳarı** atmış gişi türkü s ōlerdi (OYA, 248), bu arada **boyna boyna** dutup (AYB, 71)

4. Sayılardan Kurulan İkilemeler

Sayı bildiren kelimelerden bazıları, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak ikileme kurarlar veya üleştirme eki alan aynı sayının tekrarıyla kurulurlar. Sayılardan kurulan ikilemeler durum, yaklaşıklık ve tahmin bildirir: **om bėş yirmi** gün sōra (OYA, 283), sayarım **ellú ellú** (KİAT, Gr., 121), ėy **onbėşlü onbėşlü** (KİAT, Gr., 122), tavlarda **pir bir‿puçuḳ** metre ḳar (TYA II, 341), bole zamanda **dört dört** herges olamaz (TYA II, 148), **dörder bėşer** (OYA, 283), **birer birer** (KİAT, Tr., 244), **birem birem** (Or., Gr. DS/II-699), **üç bėşer** güleş olmuş (OYA, 168). Yazı dilinde "üç aşağı beş yukarı" şeklindeki ikileme, Trabzon ağzında aynı sayıyla kurulmuştur: **beş‿aşa beş‿yuḳari** uyarsın (TYA II, 217)

5. Fiillerden Kurulan İkilemeler

a. Zarf-fiillerden Kurulan İkilemeler

Aynı fiillere veya farklı fiillere gelen zarf-fiil ekleriyle kurulmuş olan ikilemelerdir. **çala çala** (Or. DS/III-1048), **çapa çapa** (Gr. DS/III-1072), **kopa kopa** (Tr., Rz. DS/VIII-2920), tarlayi **döne döne** dolanıyor (KİAT, Tr., 244), **ġana doya** baḳmadım, (KİAT, Gr., 95), boyle **basa basa** gidiyo ṛum (RİA, 299), ǵel **döşüre döşüre** (KİAT, Tr., 194), **alıp alıp** ver- (OYA, 333), **gidergen gidergen** aldırırsın (TYA II, 97)

Yukarıdaki örnekler yazı dilinde de görülen zarf-fiil ekleridir. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yazı dilinden farklı olarak –a/-e zarf-fiil ekinin –ı/-i,-u'ya dönüşmesiyle meydana gelen zarf-fiil eklerinden kurulmuş ikilemeler görülmektedir. Ordu, Giresun ve Trabzon ağızlarında farklı eklerle oluşan çok zengin bir zarf-fiil kullanımı vardır[13]: hayvan **dīneni dīneni** gider (OYA, 194), ǵel **salini salini** (KİAT, Or., 25), **çalını çalını** ben de yoruldum (KİAT, Or., 46), **topallī topallī** gelür (OYA, 234), **ālayı sızlayı** boynuma daḫdım (AYB, 100), **çığrışı bağrışı** sülaḥ ata (KİAT, Or., 41), **ġarışdıru ġarışdıru** ġurudur (TYA II, 40), **vuru vuru** çıkadūduḳ (OYA, 218),

[13] Necati Demir, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* S. 8 (Sivas 1999), s. 313-334.

tırabzona **kidi kele kidi gele** (TYA II, 89), burıya **kidi gelince** (TYA II, 89)**, gidi gitmez** hemen (TYA II, 210)

b. Sıfat-fiillerden Kurulan İkilemeler

Daha çok farklı fiillere gelen sıfat-fiil ekleriyle bazen de aynı fiile gelen sıfat-fiil ekleriyle kurulan ikilemelerdir: **akar bakar** (Rz. DS/I-139), **ćelen‿ćiden** misafirlere (TYA II, 300), ōle bi **donan ėden** ėşidmedim (OYA, 262-263), işte **yiyecē içecē** ne gerekliysa (TYA II, 273), ancā **yiyecek gėyecek** gėçebiliyomuş (OYA, 193), **asdū asdıḳ, kesdū kesdúk**, forsli adamlar (TYA II, 235) bu sineḳler geldi bi bulut ḳibi nasi sardisa o askere, **kaçan kaçana, çikan gidene** (RİA, 267-268)

c. İsim-fiillerden Kurulan İkilemeler

-mA ve -(I)ş ekleriyle kurulmuş olanları görülür: **oḳumam yazmam** olsa (TYA II, 67), **yime işme** yapī (OYA, 322), **aĺiş vėriş** ėdiyir/gözlerilen ġaşlari (KİAT, Tr., 218), işimi **alışverişe** bozdum (AYB, 69).

d. Çekimli Fiillerle Kurulan İkilemeler

Çekimli fiillerle kurulan ikilemelerde aynı çekimli fiilerin veya farklı çekimli fiillerin bir araya geldiği görülür: sōna maḳkemiye **gėt gel gėt gel** (OYA, 183), ebe **yur yėyker** (OYA, 199), çaḳılı çimentoyu **ġarar ġatar** (OYA, 216), **aramişler daramişler** (TYA II, 266), **ḳatıḳlar ḳatıḳlar** tuzunu adarız (TYA II, 63), **kel kel** (TYA II, 406)

Bazen çekimli fiillerle kurulan ikilemenin kalıcı bir ada dönüşür: **vuravur** (Tr. DS/XI-4108): (Toplu dövüş), bir ucu da **gėt gel** vardır (AYB, 73) (gėt gel: Marangozların torna tezgahında bulunan mil şeklinde bir alet.)

e. Bir Yardımcı Fiil İle Birlikte Kullanılan İkilemeler

Etmek, olmak yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılan ikilemelerdir: **ayın oyun** etmek (Gr. DS/I-419), **cırım cırım** etmek (Gr. DS/III-930), böle **küçüg küçüg** ed īysın (TYA II, 439), **ıncık mıncık** etmek (Or. DS/VII-2477), **hurhut etmek** (Tr. DS/VII-2444), **cer cer et-** (OYA, 337), **eren peren** olmak (Or. DS/V-1766), **haphap** olmak (Gr. DS/VII-2277), millet **ġas ġas** olī (OYA, 236), **tav tav sav sav** olmak (Tr. DS/X-3849)

6. Ünlemlerden Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin en çok örneği yansımalardan kurulmuş ikilemeler olarak göze çarpar. Türkçenin söz varlığı içinde, özellikle ağızlarda önemli bir yer tutan yansımalardan oluşan ikilemeler, anlatıma renklilik ve canlılık katar[14].

a. Yansımalardan Kurulan İkilemeler

Yansımalarla ilgili olarak "Türkçede Ses Yansımalı İkilemeler" adlı önemli bir çalışması bulunan Hamza Zülfikar, yansımalardan oluşan ikilemeleri "tam ikileme" ve "kısmî ikileme" olarak iki grupta değerlendirmektedir. İkilemeyi oluşturan öğeler arasında herhangi bir ses değişmesi olmadan sözlerin tekrarlanması (şırıl şırıl, tıkır tıkır, küt küt vb.) tam ikilemeyi, ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri, ünsüzleri ve diğer yapım ekleri arasındaki küçük değişmeler ise (şap şup, pat çat, ıkır cıkır vb.) kısmî ikilemeyi oluşturur[15]. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yansımalardan oluşan ikilemelerde bu şekildedir:

Tam İkilemeler: **bıdır bıdır** (Or. DS/II-660), **cakcak** (Tr. DS/III-848), **calap calap** (Tr. DS/II-699), **divil divil** (Gr. DS/IV-1526), **cımbıl cımbıl** (Gr. DS/III-891), **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926), **gırıs gırıs** (Or. DS/VI-2058), **gukguk** (Tr. DS/VI-2189).

Kısmî İkilemeler: **baltur kültür** (Tr. DS/II-512), **cırim cıngıl** (Gr. DS/III-930), ġapıda odun ėdiyom **çat pat** (OYA, 286), **dembül dümbül** (Gr. DS/IV-1415), **şapşup** (Rz. DS/X-3747), **lankur lunkur** (Tr. DS/IX-3064).

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında söz varlığının meydana gelmesinde özellikle yansımalardan kurulan ikilemelerden faydalanılmıştır. Çeşitli hayvan adları: **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926): Ağustos böceği; **cırcır** böceği (Tr. DS/III-927): Kara çekirge; **çırçır** böceği (Tr. DS/III-928): Ağustos böceği; **civcik** (Rz. DS/III-1022): Civciv, **ḫoḫora/ḫoḫori** (RİA, 320): Baykuş.

Çeşitli eşya, alet adları: **çıtpıt** (Or., Rz. DS/III-1198): Çıtçıt, fermejüp; **şakşak** (Gr. DS/X-3738): Değirmende buğday tanelerinin döküldüğü yer; **ġirġir** (RİA, 317): büyük balık ağı; **taktak** (Or. DS/X-3811): Kapı tokmağı; **takatuka** (Rz. DS/X-3806): Tahta havan, döveç, **şapşap** (Gr. DS/X-3747): Su tası**; tıktık** (Gr. DS/X-3810): Takunya.

---

[14] Hamza Zülfikar, *Türkçede Ses Yansımalı İkilemeler,* TDK Yay., Ankara 1995, s. VII

[15] Hamza Zülfikar, *age.,* s. 14

Özellikle insanın karakter özelliğini yansıtan olumlu ve olumsuz adlaşmış sıfatlar, adlar veya çeşitli durumları karşılayan adlar: **hoplop** (Gr. DS/VII-2405): Sinirli; **kımkım** (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse; **cırcır** (Or. DS/III-927): Geveze; **pitpit** (Rz. DS/IX-3464): Kekeme;**tantan** (Tr. DS/X-3821): Geveze, boşboğaz; **zırzır** (Rz. DS/XI-4381): Geveze, gürültücü; **cavcav** (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf; **gargaris** (RİA, 318): feryat, bağırıp çağırma; **dirdir** (KİAT, Tr., 316)

Tabiattaki çeşitli olaylara karşılık gelen adlandırmalar: **mesmes** (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel; **şarşar** (Rz. DS/X-3750): Küçük çağlayan; **zanzur** (Or. DS/XI-4348): Deprem.

b. Hayvanlara Yönelik Kullanılan Seslerin Yinelenmesiyle Kurulan İkilemeler

Bu tip ikilemeler hayvanları çağırırken, kovalarken veya bir şey yaptırmaya zorlarken kullanılan kelimelerin tekrarlanmasından oluşur: **bıcı bıcı/bici bici/biçi biçi** (Or., Gr., Tr. DS/II-680), **bıdı bıdı** (Or. DS/II-688), **bili bili** (Rz. DS/II-693), **çıh çıh** (Tr. DS/III-1164), **gerek gerek** (Or. DS/VI-1997), **gur gur** (Or. DS/VI-2198), **hağlum hağlum** (Tr. DS/VII-2251), **hel hel** (Tr. DS/VII-2333), **hire hire** (AYB, 141)

Bu tip ikilemelerden bazıları arkaik unsur olarak karşımıza çıkar. DLT'de görülen ikilemelerle Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemeler arasında ses ve anlam bakımından benzerlikler görülmektedir. Meselâ DLT'de tayı çağırmak için kullanılan "**kurı kurı**[16]" ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında at ve eşek çağırma ünlemi olarak **kirik kirik** (AYB, 144) ve **kırık kırık** (Or. DS/VIII-2825) şeklindedir. Yine DLT'de "**çuh çuh**" (atı yürütmek ve azarlamak için kullanılır) ve "**tuşu tuşu**" (eşeği durdurmak için söylenir[17]) ikilemeleri, Orta ve Doğu Karadeniz'de "**çıh çıh** (Tr. DS/III-1164): Keçileri yürütme ünlemi", "**diş diş** (Tr. DS/IV-1473): Sığır, davar kovalama ünlemi" şekilleriyle görülür.

Şu örnek de ayının çıkardığı sesten oluşan ikilemedir: **ōv ōv** bóğuṟuyoṟ (RİA, 299)

7. Yapım Ekleriyle Kurulan İkilemeler

İkilemelerin bir kısmı yapım ekleriyle türetilmiş olanlardan oluşur. Yapım ekleriyle türetilme üç şekilde meydana gelir.

İsim köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: apal**ak** top**alak** (Or. DS/I-282), bir**em** bir**em** (Or., Gr. DS/II-699), ip**il** ip**il**

[16] Gülsel Sev, *agm.,* s. 500
[17] Gülsel Sev, *agm.,* s. 500

(Or. DS/VII-2545), ortalıḳ güz**lük** gülistan**nıḳ** (TYA II, 9), şindi baş**lıḫ** beş**lik** yoḫ emme (AYB, 106), böyle naḫuş**lu** digiş**li** (TYA II, 15), para**li** para**siz** vericek (TYA II, 248), adam melmeketinin kötü**lū**nü iyi**lī**ni gonuşmaz (TYA II, 25), yerini ince**cuḳ** ince**cuḳ** ḳaziy (TYA II, 170),

Fiil köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: eğ**eş** büg**üş** (Or. DS/V-1685), eğ**iş** büğ**üş** (Or. DS/V-1685), ık**lım** tık**lım** (Rz. DS/VII-2464), var**ak** var**ak** (Or. DS/XI-4044), ermeniler bas**ġun** soy**ġun** bōle azā cázā yapmışlar (OYA, 210), daşlar hep bellü. çevr**ük** çevr**ük** dėyil (OYA, 192), ǵülǵanin doruğunda/arular yay**im** yay**im** (KİAT, Tr., 147)

Yansımalara gelen yapım ekleriyle kurulanlar: vıc**ık** vıc**ık** (Or. DS/XI-4098), kert**ük** kürt**ük** (Or. DS/XII-4547), vık**ır** vık**ır** (Or. DS/XI-4100), çır**ım** çır**ım** çīrtdı (AYB, 88), ḫop**ur** ḫop**ur** ḫopluyo (KİAT, Or., 59), sülānan kü**tür** kü**tür** nişan atallardı (OYA, 201)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yapım ekiyle kurulan bazı ikilemelerde yalnız ikilemenin bir unsuru yapım eki alır. Yazı dilinde "erkekli kadınlı", "kadınlı erkekli", "üçer beşer", "küçücük küçücük" şeklinde olan/olması gereken ikilemeler, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında: toplu kezerler **erkekli ḳadın** (TYA II, 396), **ḳadın erkekli** bu yolu yaparuḳ (TYA II, 245), **üç bėşer** güleş olmuş (OYA, 168), **küçücük küçük** keşanlımız var idi (TYA II, 229) şeklindedir.

Yine yazı dilinde "dört dörtlük" olarak bilinen ikilemenin ikinci unsurundaki -lük eki, Trabzon ağzında kullanılmamıştır: bole zamanda **dört dört** herges olamaz (TYA II, 148).

8. İkinci Kelimenin Başına m- Sesinin Getirilmesiyle Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin en yaygın şekillerinden birisi de ikinci kelimenin başına m- sesinin getirilmesiyle kurulan ikilemelerdir. Türkçenin yaratma gücünü gösteren bu tür ikilemelerde m-sesi dışında başlayan her kelimenin ikinci unsuru, m- sesi getirilerek kurulabilir. Osman Nedim Tuna'nın "otomatik tekrarlar" olarak nitelediği bu tür ikilemeler, Moğolcada da

Türkçedekine benzer bir şekilde kullanılmaktadır[18]. İkinci kelimesi m-sesiyle başlayan tekrarlar, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında anlatıma kolaylık sağlamak ve ifade gücünü arttırmak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır: **ingır mıngır** (Tr. DS/VII-2542), **tanksı manksı** (Tr. DS/X-3821), kapilerde **ḳutuḳ mutuḳ** varmidu (KİAT, Rz., 268), **alay malay** (TYA III, 12), inekleri süsleruḳ. **cırnaḳ‿mırnaḳ** taḳaruḳ (TYA II, 189), işde **hopli mopli** (OYA, 253), **kemençe‿memençe** (TYA II, 246), şöyle **elleşdürü melleşdürü** (AYB, 70)

Kullanımı çok yaygın ve geniş olan bu tür ikilemeler, zaman zaman özel isimlerle de kurulabilmektedir: **amede‿mēmede** (TYA II; 299), tieri‿de **isdanbulda‿misdambulda** (TYA II; 320), **Çarşambası marşambası** hėç bi yere gėtdūm yoḫ (AYB, 85)

Yazı dilinde geçerliliğini yitirmekte olan bu tür ikilemeler, ağızlarda oldukça yaygındır. Hatta Orta Anadolu ağızlarında ilk unsuru m- ile başlayan kelimelerin ikinci unsuru da m- sesiyle başlatılmakta, meselâ "masa" kelimesinde ikinci ses başka bir ünlüyle değiştirilerek "masa musa" biçimi ortaya çıkarılmaktadır[19]. Ordu ağzında ise bir örnekte m- sesi, m-ile başlayan bir kelimenin yerine kullanılamadığı için m-'nin yerine h- sesi getirilerek ikileme kurulmuştur: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, **mal ḥal** (OYA, 239)

Aybastı ağzında da yazı dilinde "şöyle böyle" şeklinde kullanılan ikilemenin ikinci unsuru m- sesiyle değiştirilerek ilginç bir kullanım ortaya çıkarılmıştır: **şöyle möyle** avuçluyodu (AYB, 110)

Ordu ağzında bir örnekte rastladığımız, ōle bi **donan ėden** ėşidmedim (OYA, 262-263) ikilemesinde sıfat-fiil eki alan don-fillinin yanına gelerek ikileme kuran et- fiili de m-'li ikilemeler gibi bir "otomatik tekrar" örneğidir.

9. İkinci Kelimesi "Falan/Filan" Kelimesiyle Kurulan İkilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında sıklıkla görülen ikilemelerden birisi de ikilemenin ikinci unsurunun falan/filan kelimesiyle oluşmasıdır. Falan/filan kelimesi burada tıpkı m-'li

[18] Osman Nedim Tuna, *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabiî Bir Ünsüz Dizisi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1986, s. 13
[19] Doğan Aksan, *age.,* s. 198

ikilemelerde olduğu gibi kullanılmakta ve anlatıma kolaylık sağlamaktadır. Bu şekliyle "otomatik tekrar" görevi görmektedir. Bu tür ikilemelerde tekrar, ikinci kelimeye "falan/filan" kelimesi getirilerek yapılır[20]. Özellikle Ordu ve Trabzon yöresinde görülen bu ikilemeler yaklaşıklık, tahmin ve benzerlik ilgisiyle kullanılmaktadır: **üç ay felan** durduḳdan sōna (OYA, 189), undan sōna **fisdan filan** gėydürūsün (OYA, 233), **keşen filan** sardurusun (OYA, 233), **çarşı filan** gösdermīlar (OYA, 275), **dürzü falan** dėrkene (AYB, 66), **nöbet falan** çalduḫ (AYB, 70), ōle **dūn felan** yoḳ (TYA II, 401), **mayısda filan** yaylıya çıḳıyolar (TYA II, 297)

Bazı örneklerde ikilemenin iki unsuru da, bir ses değişmesiyle, aynı kelimeden oluşur: ōle çıraḳdan **falan filan** deyil (OYA, 194), **falan filan** dėrkene (AYB, 66), **filan falan** hoca (TYA II, 377)

Bir örnekte de ikilemenin ikinci unsuru m-'li olduğu halde sona filan kelimesi getirilerek anlam pekiştirilmiş ve üçleme olmuştur: birez **ködü‿mödü filan** (TYA II, 385)

10. İkinci Kelimesi "Şey" Kelimesiyle Kurulan İkilemeler

Trabzon yöresinde iki örnekte ikilemenin ikinci unsuru "şey" kelimesi ile kurulmuştur. Bu da "otomatik tekrar" örneği olup yukarıda görülen m-'li ve falan/filanlı ikilemelere benzemektedir. Bu tip ikilemelerde ikinci unsur genellikle akla gelmediği için yerine "şey" kelimesi kullanılmakta, bir bakıma doldurma yapılmaktadır: o yörenin **ācınınlan** (ağacıyla) **şiyinlan** (şeyiyle) yapılmışdır (TYA II, 395), sonbaḥardaḏa filan **mısır şey** biçilir (TYA II, 296)

Anlam Bakımından İkilemeler

Türkçede ikilemenin ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerin başında anlam gelir. Yeni ikilemelerin ortaya çıkması bir bakıma düşüncenin gelişmesi demektir. İkilemeler dilde anlamı pekiştirmek, güçlendirmek, abartmak, çoğaltmak ve anlatımı kolaylaştırmak için ortaya çıkarlar[21]. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeleri anlam bakımından şu şekilde değerlendirebiliriz:

1. İki Kelimesi de Anlamlı Olan İkilemeler

İki kelimesi de anlamlı olan ikilemeler eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerden kurulurlar.

[20] Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi,* Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 60
[21] Vecihe Hatiboğlu, *age.,* s. 55-57.

a. Eş Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Eş anlamlı kelimeler birlikte kullanılarak anlamı güçlendirir ve anlatıma kolaylık sağlar. Bu şekildeki ikilemelerin sayısı fazla değildir: inciltmāyin **fukarāyi faḳiri** (RİA, 236), **met değneḳ** (RİA, 237), ġollarını bōle **çan kelek** (çan, çıngırak) dakarsın (OYA, 233), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), ortalıḳ **güzlük gülistannıḳ** (TYA II, 9)

b. Yakın Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Anlamları bakımından sayıca en çok ikileme, yakın anlamlı kelimelerden kurulanlardır. Bu tür ikilemelerde her kelime kendi anlamında kullanılmakla birlikte iki kelime arasında ses, şekil ve anlam bakımından bir yakınlık görülür: **ağır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **eğrim büğrüm** (Or. DS/V-1685), **ürük cücük** (Or. DS/XII-4795), **şakga yarennik** bol (AYB, 110), **ġana doya** baḳmadım (KİAT, Gr., 95), bu **çorabım çarum** (OYA, 214), **dabancalar silaḫlar** atılır (TYA II, 49), **çığrışı bağrışı** sülaḥ ata (KİAT, Or., 41), **ter su** içinde (TYA II, 238) **evımıze ocāmıza** ḥarcıduḳ (TYA II, 280)

c. Zıt Anlamlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler

Zıt anlamlı kelimelerin ikileme biçiminde kullanılması, çoğu zaman istenilen kavramın sınırlarını belirtir[22]. Bu ikilemere Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında sıkça rastlanır: **çapras** (<Far. çep u râst, TYA III, 53), **ileriye ǵeriye** zorlan ç̌iḳdum (RİA, 202), bir ucu da **gėt gel** vardır (AYB, 73), her birimiz **dava daşa** düşdük (OYA, 274), **tişi ergeg** toplu gezi (TYA II, 396), **üsdünden aşşā** büsbütün çıḳarusun bunu (OYA, 284), burıya **kidi gelince** (TYA II, 89), **parali parasiz** vericek (TYA II, 248)

2. Bir Kelimesi Anlamlı Olan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde ya birinci ya da ikinci kelime tam anlamlıdır. Diğer kelimelerin anlamı zayıf olmakla birlikte anlamı güçlendirmede yardımcı unsurlardır. Bu yüzden anlamı zayıf olan kelime "yarı anlamlı" kelime olarak nitelendirilebilir: **ayın oyun** etmek (Gr. DS/I-419), **yel yepelek** (Or., Tr. DS/XI-4240), **kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547), **az boz** bangada parasi olur (RİA, 207), **pırt kesek** (AYB, 149), **çalu çilmek** (AYB, 75), **fırt kelek** (OYA,

[22] Vecihe Hatiboğlu, *age.,* s. 59

344), **ḳalandar ḳulundur** (TYA II, 355), surları **çelik çocuḳ** yıḳdılar (OYA, 231)

3. İki Kelimesi de Yarı Anlamlı Olan İkilemeler

Bu tür kelimelerle kurulan ikilemelerdeki kelimelerin anlamı eksik olmakla birlikte güçlü bir anlatım ve pekiştirme sağlarlar: **apuk sapuk** (Or., Gr., Tr. DS/I-20), **ebelek sebelek** (Or. DS/V-1653), **şaval kaval** (Tr. DS/X-3753), **yamrı yumru** (Tr., Rz. DS/XI-4157), **ivik divik** (Or., Gr., Tr. DS/XII-4526), **ecil cücül** (OYA, 342), **ebir ġambaḳ** (OYA, 342), **ḳivirina zivirina** ǵider (RİA, 217), **ezele-bezele-** (RİA, 316): oğuşturmak.

ÜÇLEMELER

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikilemelerin yanında üçlemelerin de bulunduğu görülmektedir. Osman Nedim Tuna, Türkçede ikilemelerin yanı sıra üçlemelerin hatta dörtlemelerin de bulunduğuna değinerek üçleme için "at avrat pusat; bağ bahçe bostan, çay kahve gazoz, dost ahbap akraba, şans kader kısmet..." ve dörtleme için "ana avrat kız kısrak, çanak çömlek tencere tava, din iman insaf merhamet, eş dost hısım akraba, ev bark ot ocak..." gibi örnekler vermiştir[23]. Kelimeler ne kadar tekrar edilirse anlatım o derece güçlenir, ifade pekiştirilir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından özellikle Trabzon ağzında yukarıdakilere benzer olarak adlardan kurulmuş üçlemeler görülür: **sazlan davullan ḫoranlan** alıp dönerik (TYA II, 279), bóyle **dabancali fişekli tüfekli** (TYA II, 279), birez **ködü‿mödü filan** (TYA II, 385), **yaş‿maş falan** kesmezler (TYA, II, 211), **peş‿altı yeti** para köy var (TYA II, 352), bundan‿**bi‿gi‿üş** sene once (TYA II, 225), bóle **çeşit çeşit çeşit** (TYA II, 79)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında üçlemelerin en yaygın biçimi ise yansıma kelimelerin üç kez tekrarlanmasıyla üçlemelerin meydana getirilmesi ve anlatım güçlendirilmesidir: **tıḳır tıḳır tıḳır** biri bu yana gidī (OYA, 254), türkü çārīlardı **hey hay huy** (OYA, 320), keser küpüsīnen **küt küt küt** hep açarduḳ unu (OYA, 294), getür‿bā‿bi‿çay **laḳır laḳır laḳır** (TYA II, 48), ha bōle **şaḳ şaḳ şaḳ** vuran (TYA II, 225), kuyruğu **çin çin çin** durdi etmā (RİA, 208)

[23] Osman Nedim Tuna, *age.,* s. 25-26

Çekimli fiillerle: **kezmiş kezmiş kezmiş** pulmiş bī at (TYA II, 331), girer suya, orda **üzer üzer üzer**, çiḳar (TYA II, 267) ve zarf-fiil ekleri almış fiillerle meydana gelmiş üçlemeler de bulunmaktadır: **ġaruşdura ġaruşdura ġaruşdura** u çekiye (OYA, 299), **vura vura vura** o vaziyetde yapdılar (TYA II, 369)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında dörtlemelere pek rastlanmaz. Sadece "**tav tav sav sav** olmak (Tr. DS/X-3849): Bir olayın, bir işin sona ermesi." Örneğinde iki ayrı ikileme bir arada kullanılarak bir dörtleme şekli oluşturulmuş; işin, olayın sona ermesi pekiştirilmiştir. Ayrıca, bazen bir ikileme iki kez veya üç kez üst üste kullanılarak anlam güçlendirilir: **çat çut**, **çat çut** soba borusu yapıyollar (AYB, 105), **tarḳ turḳ**, **tarḳ turḳ** derkene (OYA, 275), **yalp yulp**, **yalp yulp** iki tāne alĭtirik geliye (AYB, 105), **basa bas, basa bas, basa bas** muarebede (RİA, 265)

SONUÇ

Çalışmamızda tespit ettiğimiz ikilemeler sözlük halinde verilmiştir. Sözlük kısmında madde başı olarak aldığımız 394 ikileme bulunmaktadır. Bu madde başı olan ikilemelerden 366'sı yalnız bir ile ait olanlardır. 366 madde başı ikilemeden Ordu yöresine ait 180, Trabzon'a ait 110, Rize'ye ait 39 ve Giresun'a ait 37 ikileme vardır. 28 madde başı ikileme ise ortaktır. Bu 28 madde içerisinde Ordu'ya ait 19, Trabzon'a ait 20, Rize'ye ait 10 ve Giresun'a ait 15 olmak üzere 64 ikileme mevcuttur. Böylece illere göre dağılım yapıldığında Ordu yöresine ait 199, Trabzon'a ait 130, Rize'ye ait 49 ve Giresun'a ait 52 ikileme olmak üzere sözlükte toplam 430 ikileme bulunmaktadır.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemelere baktığımız zaman sözcük türü bakımından en çok yansımalardan kurulan ikilemelerin olduğu görülür. "Ünlemlerden Kurulan İkilemeler" başlığı altında değindiğimiz gibi ünlemlerden ve özellikle de yansıma seslerden kurulan ikilemeler Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarının söz varlığına da önemli bir katkıda bulunur.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızları Türkçenin söz varlığını barındırması bakımından oldukça önemlidir. Bu bölgedeki ikilemelere bakıldığı zaman başta Eski Türkçe dönemine ait olmak üzere arkaik

unsurların olduğu göze çarpmaktadır[24]. İkilemelerde bizzat Eski Türkçe dönemine ait kelime ve ekler yaşamaktadır. Meselâ, "**adak adak** (Or. DS/I-62): Azar azar" ikilemesindeki adak kelimesi, ET. adak "ayak" kelimesidir. "adak" kelimesi Tokat yöresinde "çocuğun ilk adımları DS" anlamına gelmektedir. Burdan hareketle "adak adak", "adım adım>azar azar" anlamını kazanmış olabilir. Yine Bu ağızlarda görülen "**yalap yalap** (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl.", "**yalbır yalbır** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.", "**yalbırt yalbırt** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.", **yaldır yaldır** yanmak (Or. DS/XI-4142)", **yalp yulp**, **yalp yulp** iki tāne alĭtirik geliye (AYB, 105) yalp yulp: Işıl ışıl" ikilemelerindeki yal- fiilinden türeyen kelimeler, Eski Türkçede "yaltırmak: Parlamak, ışık saçmak", "yaltramak: Parlamak", "yaltrık: Parlaklık, ziya, ışık[25]" kelimelerinin Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki bugünkü kalıntısıdır. Eski Türkçede ikileme olarak görülen ve "Bir taviye, durmadan, fazlasile, kesilmeden" anlamları verilen "basa basa EUTS/23" ikilemesi, aynı anlamla ve ses yapısıyla Rize ağzında yaşamaktadır: **basa bas, basa bas, basa bas** muarebede (RİA, 265), **basa basa** gidiyoṛum (RİA, 299)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemelerle Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat'it Türk'ü arasında da çeşitli yakınlıklar görülür. Orta ve Doğu Karadeniz'de "**kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547): Pürüzlü, girintili çıkıntılı" ikilemesi Divanü Lûgat'it Türk'te "kertük kemrük" (ağaçta açılan gedik) olarak ses ve anlam bakımından yakın bir kullanımla karşımıza çıkar. Yine, **kipekip** (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen" ikilemesindeki "kip" kelimesi DLT'de "benzer, öğür[26]" anlamında olup aynı anlamıyla Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yaşamaktadır. Yine, "**imi dimi** bilmek (Tr. DS/VII-2536): Bir şeyin en ince noktasına kadar bilmek: *Ona söyleme, o imini dimini bilir*.", "**ürük cücük** (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk", "bī sürü **ḥını ḥızanı** oldu (OYA, 238)" , "**pırtkesek** (Or. DS/IX-3445): parça parça, ufak ufak", "ebe **yur yėyker** (OYA, 199)" ikilemelerindeki "ürük (ET. < uruġ: 1. Nesil, kuşak, soy, torunlar. 2. Tohum, ekin EUTS/174), ḥızan (ET< ḫız: kız, EUTS/55), kesek (ET< kesek: kesik, parça DLT I, 14-15), yu- (ET<

[24] Ali Akar, "Trabzon Ağzında Eski Türkçe Leksik Unsurlar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 173-193.

[25] Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1993, s. 184

[26] Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. II (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 119

yu-: yıkamak, temizlemek EUTS/198) gibi kelimeler arkaik unsurlardır.

Eski Türkçe vasıta hal eki (X)n'dir. Bu ek, "ile, olarak" anlamlarını verir. yadag+(ı)n "yaya, yaya olarak", ot+ın (ateşle)[27]. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında da zarf göreviyle kurulan bazı ikilemelerde eski vasıta hal eki aynı görevle ve kullanımla varlığını devam ettirmektedir: kelin ağlar **yáşi yáşi**/kitmem tėyin sallar báşi (KİAT, Tr., 198) (yáşi <yaşın, yaş+ı+n), **altın altın** külėy (KİAT, Tr., 204) altın altın (<alt+ı+n), **ucun ucun** (Rz. DS/XI-4020): Yavaş yavaş, azar azar: *Borcumuzu ucun ucun veririz*. (<uc+u+n).

İkilemeler, çok uzun zamandan beri kalıplaşmış olarak kullanılan kelimelerdir. Kalıplaşma kesin bir kural olup ikilemelerde kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemez (çoluk çocuk, eğri büğrü, eski püskü vb.) ve bazıları da tek başına kullanılamazlar (allak bullak, mırın kırın vb.)[28]. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yazı dilinin aksine bazı ikilemelerde kelimelerin sırasının değiştiği görülür: **kúldur paldır‿** ėdeler (AYB, 99), inciltmāyin **fukarāyi faḳiri** (RİA, 236), adam melmeketinin **kötülūnü iyilīni** gonuşmaz (TYA II, 25), toplu kezerler **erkekli ḳadın** (TYA II, 396), **filan falan** hoca (TYA II, 377)

Trabzon ağzında görülen **erkekli ḳadın** (TYA II, 394) ikilemesinin bir benzeri DLT'de "*erkek tişi tėrildi*[29]" şeklinde görülmektedir. Her ikisinde de ikilemenin unsurları bugünkü yazı diline göre yer değiştirmektedir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında kullanılan bazı ikilemeler şekil bakımından aynı olmasına rağmen anlam ve kullanım bakımından yazı diliyle farklılık göstermektedir. Yazı dilinde "acele ile yemek yeme" ve "öpme" eylemini anlatmak için kullanılan "şapır şapır" ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında "para kazanmak" için kullanılır: **şapır şapır** para ġazanıdum (AYB, 83). Yine "ileri geri" ikilemesi bu yörede "aşağı yukarı" anlamında yaklaşıklık ve "münakaşa etmek, çekişmek" anlamında kullanılır: bugún **ileri geri** sekiz buçū ay‿oluye (AYB, 103); **ileri gėri** yapıyoḳ (OYA, 178). "Yosma" kelimesi günümüzde kadın için biraz da olumsuz bir sıfat iken Ordu ağzında olumlu bir sıfat olarak bugünkü anlamından farklı olarak kullanılır: sac̱larda **yosma yosma** ekmekler

[27] A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 64
[28] Vecihe Hatiboğlu, *age.,* s. 15
[29] Gülsel Sev, *agm.,* s. 499

ġızardulūdu (OYA, 201). Türkçe sözlükte "1. Yolcu taşımakta kullanılan motorlu küçük taşıt, 2. İskambil kâğıtlarıyla oynanan bir tür oyun, 3. Kapıp kaçarak yapılan hırsızlık" anlamlarına gelen "kaptıkaçtı" kelimesi Ordu ağzında "hile" anlamındadır: ġapdıġaçdı (OYA, 344)

Trabzon ağzında "alkış çalmak" ve Giresun ağzında da "koşmak" anlamıyla kullanılan "çap-" fiili bugünkü bazı Türk lehçelerinde de (özellikle Kıpçak) aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. pen **çaba çaba** vurdum (KİAT, Tr., 176), pu adam-da **çaba çaba** vurdi (KİAT, Tr., 176) (çaba çaba vur-: elini eline vurmak) ikilemelerinde çap- fiilinden zarf-fiil ekiyle kurulan ve alkış çalmak anlamına gelen fiil, bugün Kırgız Türkçesinde "kol çabu", Kazak Türkçesinde "kol şapalaktav", Başkurt Türkçesinde "sabıv", Tatar Türkçesinde "çabu" olarak aynı ses yapısında ve aynı anlamdadır[30]. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin uzun zamandan beri Kıpçak Türklerinin bir yerleşim alanı olması, Kıpçakça özelliklerin bulunmasının en önemli sebebidir[31].

Aynı fiil Giresun ağzında "koşmak" anlamıyla ikileme oluşturmuştur: **çapa çapa** (Gr. DS/III-1072): Koşa koşa. "çap-" fiili bugün Özbek (çàpmàk), Uygur (çapmak, çepiş), Kazak (şabıs), Başkurt (sabış)[32] ve Tatar (çabış-: koşturmak, at yarışı[33]) Türkçelerinde Giresun ağzında olduğu gibi "koşmak, koşu" anlamına gelmektedir.

her birimiz **dava daşa** düşdük (OYA, 274) ikilemesinde "dağ" kelimesinin son sesinin "-v" olması da bir Kıpçak özelliğidir. Son ses –ğ'nin –v'ye dönüşmesi Ordu (dav "dağ", dov- "doğ", sav- "sağ-")[34] ve Trabzon (yav "yağ", bav "bağ", dav "dağ")[35] ağızlarında sıklıkla görülen bir Kıpçak özelliğidir.

Türkçede ikilemelerin sıklıkla kullanıldığı yerlerden biri de şiirlerdir. Eski Osmanlıca döneminden günümüze kadar birçok divan şairi ve halk şairi şiirlerinde ikilemelere yer vermiştir. İkilemeli

---

[30] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, KB Yay., Ankara 1992, s. 16-17

[31] Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları I* (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 32-42

[32] *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I,* KB Yay., Ankara 1992, s. 502-503

[33] Fuat Ganiyev-Rifkat Exmetyanov-Halil Açıkgöz, *Tatarca-Türkçe Sözlük,* İnsan Yay., Kazan-Moskova 1997, s. 388

[34] Necati Demir, *Ordu ve İli Yöresi Ağızları* (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2001, s. 95

[35] Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağızları I* (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 263-264; Necati Demir, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenekler ve Kıpçaklar", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 405

anlatım ses uygunluğuna, ses benzerliğine dayandığı için şiire bir anlam gücü, anlatım zenginliği ile birlikte bir müzik esintisi ve ahenk sağlar[36].

Orta ve Doğu Karadeniz yöresindeki şiirlerde de bu özelliklerden dolayı şiirlerde bolca ikilemelere rastlanır. Şiirde isim soyundan kelimelerin tekrarlanmasıyla ikilemeler kullanılır: elazis uzun çarşi/tikanlar **garşi garşi** (KİAT, Tr., 214), ėrzurum **çini çini**/opsam ağzın içini (KİAT, Tr., 152), kel **imana imana**/poban ėrmenimidir (KİAT, Tr., 235), oy **dereler dereler** (KİAT, Rz., 287), ḫava yağāyi ḫava/başuma **dāne dāne** (RİA, 216), góḳdeki yiĺdizlarī/sayalum **elli elli** (RİA, 296), suyun dibiná desdi/**damla damla** dolasun (RİA, 296)

Çekimli fiillerin tekrarlanmasıyla kurulan ikilemeler de şiirlerde kullanılır: **uyur uyur** uykusi var/penum oğlumun uykusi var (KİAT, Tr., 140), pen **kėçemem kėçemem**/poyum kadar tėreni (KİAT, Tr., 235), hay burāden aşşaği/ben **inemem inemem** (RİA, 294), **atladum atladum** çiḳdum eşiği/**ḳirilsun ḳirilsun** ḳizlar pėşiği (KİAT, Rz., 263)

Yukarıdaki şiirlerde geçen ikilemeler yanyanadır. Bazı şiirlerde ise ikilemelerin arasına başka unsurlar girerek aralıklı ikileme oluşmuştur. Böylece anlam pekiştirilip güçlendirilmiştir: yėylanun çumenleri/**serin** eseyur **serin** (KİAT, Tr., 149), gamamun sapi mercan/**haçan** operdum **haçan** (KİAT, Tr., 151), bu dere başşağa/**uya** cidėyi **uya** (KİAT, Rz., 278), **durun** uşaḳlar **durun** (KİAT, Rz., 285)

Daha çok Trabzon ve Rize ağızlarına ait olan şiirlerde kullanılan ikilemelerle şiirdeki anlam, ikilemelerdeki ses benzerliği vasıtasıyla zenginleştirilmiş, şiire bir ahenk katılmıştır.

Sonuç olarak Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemeler Türkçenin anlatım gücünü, eskiliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Bugün yazı dilimizde kullanılmayan pek çok söz varlığı unsurunun ve özellikle de ikilemelerin zengin örnekleriyle ağızlarda yaşadığı bir gerçektir. İkilemeler anlatıma kolaylık sağlaması, ifadeye ahenk ve müzikalite katması yönüyle Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında bugün de bütün canlılığıyla varlığını sürdürmektedir.

[36] Vecihe Hatiboğlu, *age.,* s. 62-77

SÖZLÜK

Sözlüğe alınan ikilemeler, ilgili yörelere (Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize) ait çalışmalardan ve Derleme Sözlüğü'nden alınmıştır. Sözlükte madde başı olarak alınan 394 ikileme bulunmaktadır. Sözlükte yer alan ikilemelerin yazı dilinde kullanılmamasına veya farklı bir anlamla ve ses yapısıyla yalnız bu yöre ağızlarında bulunmasına dikkat edilmiştir. İkileme dışında üçlemeler de örnekleriyle birlikte sözlüğe dahil edilmiştir. Derleme Sözlüğü'ndeki örnekler aynen olduğu gibi alınmış ikilemenin anlam karşılığı ve varsa cümle içindeki kullanımı verilmiştir. Diğer çalışmalarda geçen ikilemelerin de anlamı gösterilerek cümle içerisindeki kullanımları gösterilmiştir. Taranan eserlerin kısaltmaları ve ikilemelerin geçtiği sayfa numaraları da gösterilmiştir.

-A-

abık sabık (Gr. DS/I-19): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.

abuk sapuk (Rz. DS/I-19), (TYA III, 4): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.

abuzambak (Or. DS/I-19): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.

adak adak (Or. DS/I-62): Azar azar.

afal afal (TYA III, 6): Şaşkın şaşkın

afarayıp küfüremek (Or. DS/I-70): Öfkeyle ağzına geleni söylemek, küfretmek, bağırıp çağırmak, paylamak.

afıl uful (Gr. DS/I-72): Tatlı tatlı, serin serin (rüzgârın esişi hakkında)

afur küfür *etmek* (Or. DS/I-70): Öfkeyle ağzına geleni söylemek, küfretmek, bağırıp çağırmak, paylamak.

ağır akıllı (Or. DS/I-90): Olgun, terbiyeli, oturaklı, aklı başında.

ağır dolu (Tr., Rz. DS/I-91): Kürekleri suya derince daldırarak yavaş yavaş ve vücut hamlesiyle çekiş için kullanılır.

akar bakar (Rz. DS/I-139): Bakışımlı (mütenazır) toprak meyli, haddıfasıllar.

alan dolan (Tr. DS/I-196): Karmakarışık, darmadağınık, alt üst.

alan talan *etmek* (Or., Gr., Tr. DS/I-196), : Alt üst etmek, dağıtmak, karmakarışık etmek.

alan turan (Tr. DS/I-196): Karmakarışık, darmadağınık, alt üst.

alay malay (TYA III, 12): Olduğu gibi, gelişigüzel

āla- sızla-: *ālayı sızlayı* boynuma da ḫdım (AYB, 100): Ağlaya sızlaya.

alıp alıp ver- (OYA, 333): Çok sıkıntı çekmek.

altan uḳarı: *altan uḳarı* atmış gişi türkü s ōlerdi (OYA, 248): Küçükten büyüğe.

altdan‿altdan: biri‿de *altdan‿altdan* digilir (TYA II, 160): Alttan alttan.

altın altın: *altın altın* külėy (KİAT, Tr., 204): Alttan alttan, gizlice, hissettirmeden.

apalak topalak (Or. DS/I-282): İri, tombul yüzlü, ablak. (apal: İri, büyük DS).

apan apan (Tr. DS/I-33): Yavaş yavaş, ağır ağır.

apık sapık (Or. DS/I-19): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.

apuk sapuk (Or., Gr., Tr. DS/I-20): Saçma sapan, gelişi güzel, ileri geri, boş söz.

ara- dara-: *aramişler daramişler* (TYA II, 266): Arayıp taramak.

asıl asalet: ḥıdırellezin *aslı asaleti* burdan mütevellit (OYA, 312): Asıl, doğru.

ay ḳiri ayḳiri: *ay ḳiri ayḳiri* dallar kodiler (RİA, 220) Ayḳiri: düz, doğru.

ayın oyun (Tr. DS/I-419): Bozuk düzen, karışık, karmakarışık, olur olmaz, acayip, baştan savma, gelişi güzel.

ayın oyun *etmek* (Gr. DS/I-419): Döküp saçmak, alt üst etmek, işe yaramaz duruma getirmek, bozmak, karmakarışık etmek, çarçur etmek.

az boz (TYA III, 23), *az boz* bangada parasi olur (RİA, 207): Azıcık, önemli miktarda olmayan

azā cázā: ermeniler basġun soyġun bōle *azā cázā* yapmışlar (OYA, 210): Eziyet, cefa.

-B-

babra bubrik: *babra bubrik* nėsder/ḳaşuk ḳaşuk yağ isder (KİAT, Rz., 265): Güneşi çağırmaya mahsus bir dua ilahı.

baltur kültür (Tr. DS/II-512): Gürültülü bir şekilde düşmek veya herhangi bir harekette bulunmayı anlatır. Paldır küldür.

basa bas: *basa bas, basa bas* bunladan çok kesti (RİA, 266), *basa bas, basa bas, basa bas* muarebede (RİA, 265): Durmadan, dinlenmeden, aralıksız.

basa basa: boyle *basa basa* gidiyorum (RİA, 299): Durmadan, dinlenmeden, aralıksız.

basġun soyġun: ermeniler *basġun soyġun* b ōle azā cázā yapmışlar (OYA, 210)

başlı ḫ beşlik: şindi *başlı ḫ beşlik* yo ḫ emme (AYB, 106): Başlık parası.

beli benzer: *beli benzer* bir iki üş gişiyi (AYB, 80): Belli başlı

beş‿aşa beş‿yuḳari: *beş‿aşa beş‿yuḳari* uyarsın (TYA II, 217): Üç aşağı beş yukarı.

bıcı bıcı/bici bici/biçi biçi (Or., Gr., Tr. DS/II-680): Hayvanları çağırma ve kovalama ünlemi.

bıdı bıdı (Or. DS/II-688): Köpek çağırma ünlemi.

bıdır bıdır (Or. DS/II-660): Gevezelik etmek (hakkında).

bıl ḫ bıl ḫ *etmek* (Or. DS/II-665): İçi su dolup yumuşamak.

bili bili (Rz. DS/II-693): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

birbir: *birbir birbire* fındıa gėtmiynen boḫc‿atılmaz (AYB, 98): Akraba.

birem birem (Or., Gr. DS/II-699): Birer birer.

bitgel (AYB, 120): Verimli

bodo bodo/bodon bodon (Tr. DS/XI-4461): İneklere su içirilirken kullanılan ünlem.

boylelan boylelan: *boylelan boylelan* köz, aḳşam olur (TYA II, 284): Böylelikle.

boyna boyna: bu arada *boyna boyna* dutup (AYB, 71): Sürekli, devamlı.

börek böyce (KİAT, Gr., 309): Börülce.

bülü bülü (Or. DS/II-693): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

-C-

cakcak (Rr. DS/III-848): 1. Değirmende buğdayın bittiğini haber veren bir aygıt, 2. (Tr. DS/III-848): Geveze, dedikoducu.

calap calap (Tr. DS/III-850): Bol bol, taşa taşa (su için).

can cara (Or. DS/III-855): Derman, güç: Bu sene çok çalıştığımdan *canım caram* kalmadı.

cavcav (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf.

cepir cepir *yemek* (Or. DS/III-883): Ağzı şapırdatarak yemek.

cer cer *et-* (OYA, 337): Boşuna konuşmak.

cıbıl cıbıl (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıbıl cıbıl *etmek* (Gr. DS/III-891): Yıkanmak.

cımbıl cımbıl (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıngır cınğır *etmek* (Or. DS/III-923): 1. Gevezelik etmek, 2. Terbiyesizce söz söylemek.

cırcır (Gr. DS/III-927): 1. Pamuk kozalarının pamuğunu ve çekirdeğini birbirinden ayıran çıkrık, (Or. DS/III-927): 2. Geveze, (Or., Rz. DS/III-926): 3. Ağustos böceği.

cırcır *böceği* (Tr. DS/III-927): Kara çekirge.

cırım cırım *etmek* (Gr. DS/III-930): Parça parça etmek.

cırim cıngıl (Gr. DS/III-930): Didik didik, parça parça.

cibil cibil *yunmak* (Or. DS/III-955): Bol su ile yıkanmak.

ciğil ciğil (Rz. DS/III-963): Pırıl pırıl.

cim cim *etmek* (Or. DS/III-972): Gözlerini sık sık açıp kapamak.

cimcim (Gr., Or. DS/III-971): Çocukların ellerini üstüste koyarak oynadıkları bir çeşit oyun.

civcik (Rz. DS/III-1022): Civciv.

civil civil (Or. DS/III-989): Güneşli, açık havayı anlatır.

-Ç-

çaba çaba: pen *çaba çaba* vurdum (KİAT, Tr., 176), pu adam-da *çaba çaba* vurdi (KİAT, Tr., 176) : Elini eline vurmak

çakçak (TYA III, 51): Tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta araç.

çala çala (Or. DS/III-1048): Vura vura.

çalın- çalın-: *çalını çalını* ben de yoruldum (KİAT, Or., 46) Çalın-: Dedikodusu yayılmak.

çalu çilmek (AYB, 75): çalı çırpı

çan kelek: ġollarını b ōle *çan kelek* dakarsın (OYA, 233) Kelek: çıngırak.

çapa çapa (Gr. DS/III-1072): Koşa koşa.

çapras (<Far. Çep u râst, TYA III, 53): Şaşı

çat çat: toḳmaḳ ćibi bi‿şē *çat çat* (TYA II, 306): Tokmağın çıkardığı ses.

çat çut: *çat çut, çat çut* soba borusu yapıyollar (AYB, 105): Soba borusuna vurulunca çıkan ses.

çat pat: ġapıda odun ėdiyom *çat pat* (OYA, 286): Odun kırarken çıkan ses.

çat‿pat: kimisi tütün yapardı *çat‿pat* (TYA II, 148): Az çok, elinden geldiği kadar.

çatal çalı: şóyle *çatal çalı* yapacāsun (TYA II, 241): Dal budak.

çeć- çeć-: ilahi *çeće çeće* ćelirdiler (TYA II, 304): (<çeke çeke) Söyleye söyleye

çelik çocuḳ: surları çelik çocuḳ yıḳdılar (OYA, 231): Çoluk çocuk.

çeşitli çeşitli: turşularımızı ġuraruḳ *çeşitli çeşitli* (OYA, 282): Çeşit çeşit.

çevrük çevrük: daşlar hep bellü. *çevrük çevrük* dėyil (OYA, 192) Çevrük: çevrili.

çığrış- bağrış-: *çığrışı bağrışı* sülaḥ ata (KİAT, Or., 41): Bağıra çağıra.

çıh çıh (Tr. DS/III-1164): Keçileri yürütme ünlemi.

çıngıl çıtak (Or. DS/III-1181): Takıp takıştırma: -Bu ne çalım kız Fadime *çıngıl çıtak* nereye?

çırçır *böceği* (Tr. DS/III-928): Ağustos böceği.

çırım çırım çīrt-: *çırım çırım* çīrtdı (AYB, 88) Çırım çırım çığırt-: sesli sesli ağlatmak.

çıtpıt (Or., Rz. DS/III-1198): Çıtçıt, fermejüp.

çiğil çiğil (Or. DS/III-901): Yavaş yavaş, ağır ağır anlamında kullanılır.

ḉik- git-: bu sineḳler geldi bi bulut ḵibi nasi sardisa o askere, kaḉan kaḉana, *ḉikan gidene* (RİA, 267-268): Çıkıp gitmek.

ḉin ḉin ḉin: kuyruğu *ḉin ḉin ḉin* durdi etmā (RİA, 208): Metale vurulunca çıkan ses.

çitçit (Tr., Rz. DS/III-1241): Çıtçıt, fermejüp.

çol çocuḫ: *çol çocu*ḫ çıḫdılar (AYB, 103), *çol‿çocuġ* terk‿edmiş (OYA, 237), *çol‿çocu*ḳ sayibi (OYA, 176): Çoluk çocuk

çorap çarık: çorabım çarūm diye (OYA, 213, bu *çorabım çarum* (OYA, 214): Öylesine, rast gele.

çöl çöp: annesi *çölden çöpten*/ ġızını elmas yaraTmış (OYA, 175): Çer çöp.

-D-

dabanca silaḫ: *dabancalar silaḫlar* atılır (TYA II, 49): Tabanca silah.

dabancali fişekli tüfekli: böyle *dabancali fişekli tüfekli* (TYA II, 279)

dabıl dabıl (Or. DS/IV-1315): Yeni yürümeye başlayan çocukların yürüyüşünü anlatır.

dav daş: her birimiz *dava daşa* düşdük (OYA, 274): Dağ taş.

dembül dümbül (Gr. DS/IV-1415): Yuvarlanarak düşe kalka (yürümek).

dıvık dıvık (Gr. DS/IV-1474): Devamlı yellenmeyi anlatır: Ne *dıvık dıvık* ediyorsun.

dıvrık dıvrık (Gr. DS/IV-1475): Kıvrak, oynak (kemençe ezgisi için): Kemençe ne güzel *dıvrık dıvrık* söylüyor.

dız dız (Or. DS/IV-1476): Acele ve çabuk yürüyüş (için): *Hasan dız dız eve gidiyor*.

dīnen- dīnen-: hayvan *dīneni dīneni* gider (OYA, 194): Dinlene dinlene.

dirdir (KİAT, Tr., 316): Dırdır.

diş diş (Tr. DS/IV-1473): Sığır, davar kovalama ünlemi.

divil divil (Gr. DS/IV-1526): Yılan, solucan, balık gibi hayvanların sessiz ve hızlı hareketlerini anlatır.

doğri doğriya: Arapçāyi *doğri doğriya* bilmez (RİA, 207): Doğru dürüst.

doğum doğum: kesdum başparmağumi/ḳan aḳar *doğum doğum* (KİAT, Rz., 262): Bol miktarda, durmadan.

domurcuḫ domurcuḫ: ġózlerinden bu *domurcuḫ domurcuḫ* a ḫıye (AYB, 70): Damla damla.

don- ėt-: ōle bi *donan ėden* ėşidmedim (OYA, 262-263) Donmak vb. anlamında.

dönder- dönder-: *dönderü dönderü* ufalaruḳ (OYA, 203): Döndere döndere.

dört dört: bole zamanda *dört dört* herges olamaz (TYA II, 148): Dört dörtlük

döşür- döşür-: ǵel *döşüre döşüre* (KİAT, Tr., 194): Devşire devşire, toplaya toplaya.

-E-

ebelek sebelek (Or. DS/V-1653): Yürürken sık sık

düşüp kalkan, düşe kalka yürüyen (insan ya da hayvan).

ebir ġambaḳ (OYA, 342): Uygunsuz

ecil cücül (OYA, 342) : Küçük, işe yaramaz şeyler

eğeş bügüş (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.

eğiş büğüş (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.

eğrim büğrüm (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.

enük cücük: siziñ topuñuz, *enüñüz cücüñüz* (AYB, 83): Çoluk çocuk, bütün aile efradı.

erem perem (Tr., Rz. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.

eren peren (Or., Tr. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.

eren peren *olmak* (Or. DS/V-1766): Darmadağınık hale gelmek, perişan olmak.

erkekli ḳadın: toplu kezerler *erkekli ḳadın* (TYA II, 396): Kadınlı erkekli.

eşil- deşil-: u evliye‿de *eşildi deşildi* (OYA, 192): Eşilip deşilmek.

ev ocak: *evımıze ocāmıza* ḥarcıduḳ (TYA II, 280): Ev ocak, ev bark.

ezele- bezele- (RİA, 316): Oğuşturmak.

-F-

fak fak *gülmek* (Or. DS/V-1831): Yüksek sesle, kahkaha ile gülmek.

fık fık (Or. DS/V-1851): Herhangi bir şeyin ateş üzerinde kaynamasını anlatır.

fık fık: nası *fiḫdan fıa* ġōdu ġarıları (AYB, 89): Kahkaha.

fırt kelek (OYA, 344): Düzen, hile

filan falan: *filan falan* hoca (TYA II, 377): Falan filan.

firfilik (RİA, 317): Düdük, düdük sesi

fösül fösül (Gr. DS/V-1878): Fısıltı halinde konuşmayı anlatır.

fösür fösür (Gr. DS/V-1879): Aralıksız sigara, pipo vb. içmeyi anlatır.

fukarā faḳir: inciltmāyin *fukarāyi faḳiri* (RİA, 236): Fakir fukara.

-G-

ġalem ġalem: ġaşların *ġalem ġalem*/param da yok ki alam (OYA, 245): Kalem gibi kaş.

ġan- doy-: *ġana doya* baḳmadım (KİAT, Gr., 95): Doyasıya.

ġapdıġaçdı (OYA, 344): Hile.

ġar- ġat-: çaḳılı çimentoyu *ġarar ġatar* (OYA, 216): Karmak, karıştırmak.

ġarġalak (OYA, 345): Selin getirdiği çer çöp.

gargaris (RİA, 318): Feryat, bağırıp çağırma.

ġarı ġuru (AYB, 88): Kadınlar

ġarışdır- ġarışdır-: *ġarışdıru ġarışdıru* ġurudur (TYA II, 40): Karıştıra karıştıra.

ġars ġars: millet b ōle *ġars ġars* baḵī (OYA, 236): Tuhaf tuhaf, şaşkın şaşkın.

ġas ġas: millet *ġas ġas* olī (OYA, 236): Çok kalabalık olmak.

ġaşanġalaḳ (OYA, 345): Gevşek toprak, heyelana müsait bölge

gerek gerek (Or. DS/VI-1997): Koyun çağırma ünlemi.

gėt gel: bir ucu da *gėt gel* vardır (AYB, 73): Marangozların torna tezgahında bulunan mil şeklinde bir alet.

getgüt *etmek* (Gr. DS/VI-2008): Yerli yersiz durmadan konuşmak.

gıdi gıdi (Tr. DS/VI-2031): Köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi.

gıgıl gıgıl (Or., Gr., Tr. DS/XII-4508): Ağır ağır, yavaş yavaş.

gıldır gıldır (Or. DS/VI-2040): Çabuk çabuk: *Herkesin uşağı **gıldır gıldır** sınıfını geçiyor*.

gıldır gücük (Or. DS/VI-2040): Güçsüz, dermansız.

gırgır (Or. DS/VI-2056): Bir çeşit hamsi ağı, seyyar dalyan.

gırgır *etmek* (Or. DS/VI-2056): Çok konuşmak, gevezelik etmek.

ġırġır: *ġırġır*, ēlence‿işde (TYA II, 366): Gırgır, şamata.

gırıs gırıs (Or. DS/VI-2058): Çalımlı çalımlı yürümeyi anlatır.

git- gitme-: *gidi gitmez* hemen (TYA II, 210): Gider gitmez.

ġirġir (RİA, 317): büyük balık ağı

ǵuç ẖal: *ǵuç ẖal* dişaruya gelduk (RİA, 202): Zor bela, güçlükle.

gudı gudı (Tr. DS/VI-2031): Köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi.

gukguk (Tr. DS/VI-2189): Baykuş.

ġúl ġubür: *ġúl ġubür* ġatmadu ḫ (AYB, 64): Çer çöp

ġumul ġumul: körük hizleri, yīlmış *ġumul ġumul* (TYA II, 242): Küme küme.

gur gur (Or. DS/VI-2198): Koyun ve keçi çağırma ünlemi.

gücük gücük: *gücük gücük* dilersin (TYA II, 239): Küçük küçük, ufak ufak.

güÇÇük güÇÇük: ayıtlıyōsun óyle *güÇÇük güÇÇük* (TYA II, 162): Ufak ufak.

güldür güldür (Or. DS/VI-2218): Suyun bol bol akışını anlatır.

güzlük gülistannıḳ: ortalıḳ *güzlük gülistannıḳ* (TYA II, 9): Güllük gülistanlık.

-H-

hağlum hağlum (Tr. DS/VII-2251): Köpeğe saldırması için verilen emir, tut tut.

ḥalikġulik (OYA, 347) : Ufak tefek şeyler

halt halt *gelmek* (Gr. DS/VII-2262): Nereye bastığını bilmeden kuvvetli adımlarla koşmak.

hangır hangır (Gr. DS/VII-2274): Ağır bir şeyin düşmesinden çıkan sesi anlatır.

haphap (Gr. DS/VII-2277): Sinirli.

haphap *olmak* (Gr. DS/VII-2277): Karşı karşıya, yüz yüze gelmek, karşılaşmak.

ḥar ḥur: ḥ*ar* ḥ*ur* köpek gibi adamı dala (OYA, 307): Köpeğin hırlamasını anlatır.

harese ḳúrese: nėyise efendime söylüyüm, *harese* ḳ*úrese* efendim (AYB, 94): Uzun uğraşlar sonucunda, neticede.

ḥattır ḥattır: bunu āca vėrdün‿mü ḥ*attır* ḥ*attır* düzler çeger (OYA, 186): Ağaç kesilirken hızarın çıkardığı ses.

hel hel (Tr. DS/VII-2333): Boğayı çiftleşmeye kışkırtmak için söylenir.

helhel (Tr. DS/VII-2333): Kadına hakaret olarak söylenir.

helük hülük (Or. DS/VII-2334): Değersiz, önemsiz, ufak tefek şeyler için kullanılır.

hey hay huy: türkü çārīlardı *hey hay huy* (OYA, 320): Türkü söylenirken çıkarılan sesler.

ḥını ḥızan: bī sürü ḥ*ını* ḥ*ızanı* oldu (OYA, 238): Kız kızan, çoluk çocuk.

ḥır ḥır: ḥ*ır* ḥ*ır* çekersin, ācı yıkarsın (TYA II, 238): Ağaç kesilirken hızarın çıkardığı ses.

ḥır ḥır: boyle ḥ*ır* ḥ*ır* güzel güzel ġaynar (TYA II, 282): Yemeğin ateşte pişerken çıkardığı ses.

hire hire (AYB, 141): Boğa çiftleştirilirken söylenen sözler.

ḫoḫora/ḫoḫori (RİA, 320): Baykuş

holdurhop (Or. DS/VII-2396): Sıçrayarak, atlayarak.

hop hop: balıklar *hop hop* gōle hopladı (OYA, 311)

hopak hopak (Or. DS/VII-2404): Top top, öbek öbek.

hopla- mopla-: işde *hopli mopli* (OYA, 253): Hoplayıp moplamak.

hoplop (Gr. DS/VII-2405): Sinirli.

ḫopur ḫopur ḫ*opla-*: ḫ*opur* ḫ*opur* ḫopluyo (KİAT, Or., 59) Yerinde duramamak, hop hop hoplamak.

ḫor ḫor: ḫ*or* ḫ*or* uyuyi (RİA, 198): Horul horul.

ḥuġuḳ‿nizam: ḥ*uġu*ḳ‿*nizam* yō‿idi (TYA II, 387): Hukuk, düzen.

hurhut (Tr. DS/VII-2444): 1. Ezilmiş, berelenmiş şey, 2. Yorgunluktan bitkin düşen

hurhut *etmek* (Tr. DS/VII-2444): Parçalamak, ufalamak

ḫurḫut *etmek* (Tr. DS/VII-2444): Birini çok dövmek.

hürmet hizmet: böyle *hürmet hizmet* vardı (TYA II, 44): Saygı, hürmet.

-I-

ığıl ığıl *etmek* (Gr. DS/VII-2456): Çok yüklü, ağır bir şeyin yavaş yavaş sallanması: Şu armut ağacına bak rüzgâr vurdukça *ığıl ığıl* ediyor.

ıklım ıklım (Or. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıklım tıklım (Rz. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıncık mıncık *etmek* (Or. DS/VII-2477): Karıştırıp ezmek, yenmez ya da kullanılmaz duruma getirmek: İncirleri *ıncık mıncık* ettin, al hepsini kendin ye.

ıyrım ıyrım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

ıyrım bıyrım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

-İ-

ifil ifil (Or. DS/VII-2508): Hafif hafif, kesik kesik (esen rüzgâr için).

ileri geri: bugún *ileri geri* sekiz buçū ay‿oluye (AYB, 103): Aşağı yukarı, yaklaşık.

ileri gėri *yap-*: *ileri gėri* yapıyoḳ (OYA, 178): Münakaşa etmek, çekişmek.

im dim *bilmek* (Tr. DS/VII-2536): Bir şeyin en ince noktasına kadar bilmek: Ona söyleme, o *imini dimini* bilir.

imil imil (Or. DS/VII-2536): Yavaş yavaş.

incecuḳ incecuḳ: yerini *incecuḳ incecuḳ* ḳaziy (TYA II, 170): Derin olmayacak şekilde.

ingır mıngır (Tr. DS/VII-2542): Tam bir düşünce belirtmeyen konuşma (için).

ipil ipil (Or. DS/VII-2545): Parça parça, lime lime.

iplim iplim (Or. DS/VII-2546): Pırıl pırıl (parlamak için)

is cis: *ismidir cismidir* (TYA II, 165): İn cin.

ivik divik (Or., Gr., Tr. DS/XII-4526): İnceden inceye, ayrıntılı olarak: *İviğini diviğini* aramak.

-K-

ḳadın erkekli: ḳ*adın erkekli* bu yolu yaparuḳ (TYA II, 245): Kadınlı erkekli.

ḳalandar ḳulundur (TYA II, 355) Kalandar: Ocak ayının 12'sini 13'üne bağlayan gece.

ḳapur ḳapur: bembeyaz ḳ*apur* ḳ*apur* ufallanur (OYA, 300): Çok küçük parçalara ayrılacak şekilde ufalanmak.

karşi berė: *karşi berė* sayarum (RİA, 252): Karşı beri, uzak yakın, şura bura.

ḳatıḳla- ḳatıḳla-: ḳ*atıḳlar* ḳ*atıḳlar* tuzunu adarız (TYA II, 63) Katıkla-: karıştırmak.

kemkem (Or. DS/VIII-2739): Geveze.

kertük kürtük (Or. DS/XII-4547): Pürüzlü, girintili çıkıntılı.

kıçı kıçı (Tr. DS/VIII-2787): Davar çağırma ünlemi.

kıdı kıdı (Or., Tr. DS/VIII-2787): Davar çağırma ünlemi.

kıdım kıdım (Or. DS/VIII-2787): Ağır ağır, yavaş yavaş.

kımıl kımıl (Or. DS/VIII-2803): Yavaş yavaş, ağır ağır.

kımkım (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse.

kırık kırık (Or. DS/VIII-2825): At ve eşek çağırma ünlemi.

kış kışt (Rz. DS/VIII-2845): Denizde balıkları ağın içine kovalamak için kullanılan ortası delik ipli taş.

kışı kışı (Tr. DS/VIII-2845): Kümes hayvanlarını kovalama ünlemi.

kit- gel-: burıya *kidi gelince* (TYA II, 89): Gidip gelince; tırabzona *kidi kele kidi gele* (TYA II, 89): Gide gele.

kipekip (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen.

kirik kirik (AYB, 144): At, eşek ve katırı çağırmak için kullanılan söz.

ḳivir zivir: ḳ*ivirina zivirina* ǵider (RİA, 217): Ivır zıvır.

ḳolanlı ḳolanlı: peşdemal yāni şöyle ḳ*olanlı* ḳ*olanlı* (TYA II, 106) Kolan: Kıl ya da yünden dokunmuş, üstü işlenmiş bir çeşit kuşak.

kopa kopa (Tr., Rz. DS/VIII-2920): Koşa koşa.

koskos (Tr. DS/VIII-2930): Çalımlı yürüyen, salınarak yürüyen (kimse)

kötülük iyilik: adam melmeketinin *kötülīnü iyilīni* gonuşmaz (TYA II, 25): İyilik kötülük.

kúldur paldır: *kúldur paldır* ėdeler (AYB, 99): Paldır küldür.

ḳusa ḳusa: kesēysin olari ḳ*usa* ḳ*usa* (TYA II, 132): Kısa kısa.

kuti kuti (Tr. DS/VIII-2989): Köpek çağırma ünlemi.

ḳutuḳ mutuḳ: kapilerde ḳ*utu*ḳ *mutu*ḳ varmidu (KİAT, Rz., 268): Köpek möpek.

küçücük küçük: *küçücük küçük* keşanlımız var idi (TYA II, 229): Küçük küçük.

küçüg küçüg: böle *küçüg küçüg* ed ī̇ysın (TYA II, 439): Ufak ufak.

küt küt küt: keser küpüsīnen *küt küt küt* hep açarduḳ unu (OYA, 294): Keserin çıkardığı ses.

küt küt: biri bıraḳur biri çalardı. zıpbaḳ zıpbaḳ, *küt küt* iderdi (OYA, 201): Dibekte arpa dövülürken tokmağın çıkardığı ses.

kütür kütür: sülānan *kütür kütür* nişan atallardı (OYA, 201): Silahın ardarda ateşlenmesiyle çıkan ses.

-L-

lankur lunkur (Tr. DS/IX-3064): Biçimsiz konuşma ve yürüyüş için.

laḳır laḳır laḳır: getür‿bā‿bi‿çay *laḳır laḳır laḳır* (TYA II, 48): Lak lak, boş boş konuşmayı anlatır.

lıbır lıbır (Tr. DS/IX-3075): Çabuk çabuk (yemek için).

linća linć: o ǵemi doli ya *linća linć* nećāset (RİA, 269): Hıncahınç, tıka basa

lokur lokur (Gr. DS/IX-3084): Su ya da sulu yiyeceklerin kaynarken çıkardığı ses için.

-M-

mal ḥal: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, *mal ḥal* (OYA, 239): Mal vb. anlamında.

manca manca *oynamak* (Or. DS/IX-3117): Çocuklar arasında yemek yaparak oynamak.

mani mani (Tr. DS/IX-3123): Sık sık ve sürekli olarak.

mesmes (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel.

met değneḳ (RİA, 237): Çelik çomak oyunu

mır mır *etmek* (Or. DS/IX-3188): Dır dır etmek, gevezelik etmek.

mırt mırt *etmek* (Or. DS/IX-3189): Kendi kendine söylenip durmak.

mısır şey: sonbaḥardada filan *mısır şey* biçilir (TYA II, 296): Mısır ve benzeri anlamında.

mıyel mıyel (Or. DS/IX-3194): Uyuşuk uyuşuk.

mıyıl mıyıl (Gr. DS/IX-3194): Cansız, sönük (bakış ve ateş için).

-N-

naḫuşlu digişli: böyle *naḫuşlu digişli* (TYA II, 15): Nakışlı dikişli, süslü.

-O-

omuz omuz: millet burdan *omuz omuz* göşlerini yükledi (OYA, 249): Yükü omuzlamayı anlatır.

ōv ōv: *ōv ōv* bóğuṛuyoṛ (RİA, 299) Ayının çıkardığı ses.

oyum oyum: gara ġoyun beyaz ġoyun/boynuzları *oyum oyum* (KİAT, Gr., 102: Oylum oylum

-Ö-

öbelek öbelek (Gr. DS/IX-3307): Aksayarak, topallayarak (yürüyüş için): Şu adam *öbelek öbelek* yürüyor.

öş öş (Rr. DS/IX-3356): "Sus, kısa kes" anlamlarında susturmayı anlatır.

-P-

parali parasiz: *parali parasiz* vericek (TYA II, 248): Paralı veya parasız.

peli peli: elmayi *peli peli* yaparsın (TYA II, 239): (<bölük bölük) Dilim dilim.

perem perem (Or. DS/IX-3429): Parça parça.

pırpır (Gr. DS/IX-3444): 1. Kadın giysilerini süslemekte kullanılan boncuk ya da kumaş parçası, 2. Uçurtmalar takılan kâğıt süs (yel vurdukça ses çıkartır).

pırtkesek (Or. DS/IX-3445), (AYB, 149): Parça parça, ufak ufak.

pıtış pıtış (Tr. DS/IX-3450): Küçük çocukların kısa adımlarla ve yavaş yavaş yürüyüşü, tıpış tıpış.

piçi piçi (Or., Gr. DS/IX-3452): Sığır, davar çağırma ünlemi.

pili pili (Tr. DS/IX-3453): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

piti piti (Tr. DS/IX-3464): Kısa adımlarla, çabuk çabuk (yürüyüş için).

pitpit (Rz. DS/IX-3464): Kekeme.

pö pō: yerduḳ bali. *pö p ō ġusmak* (TYA II, 400): Kusma ünlemi.

purput (Rz. DS/IX-3488): 1. Çok ince toz taneleri, 2. İyi ezilmemiş yoğurttan yapılan ayranın içindeki küçük tanecikler: Ayranım iyi olmadı, hep *purput* oldu.

-R-

rek rek: *rek rek* boyuyoḳ (OYA, 294): Renk renk.

-S-

saksak (Gr. DS/X-3520): 1. Yapışkan, 2. (Or. DS/X-3520): Çok işeyen çocuk.

salin- salin-: ǵel *salini salini* (KİAT, Or., 25): Salına salına.

sat pat (Tr. DS/X-3551): Ara sıra: *Sat pat* bize de uğrarlar.

saz davul ḥoran: *sazlan davullan ḥoranlan* alıp dönerik (TYA II, 279): Saz davul horon.

sazlıḳ samannıḳ: bī tarafı *sazlıḳ samannıḳ*, bī tarafı

tozluḳ dumannıḳ (OYA, 249): Sazlık samanlık.

sıpır sıpır (Or., Gr.DS/X-3613): Parça parça: *Sıpır sıpır döküldü*.

sıyır sıyır *yağmak* (Or. DS/X-3625): Sine sine yağmak (yağmur için).

sisli puslu: havalar böyle ***sisli puslu*** giderse (TYA II, 47): Sisli puslu.

siv siv (Or. DS/X-3652): Yavaş yavaş, ince ince (yağmur yağmak, su, gözyaşı vb. akmak için).

soḥbet muabbet: *soḥbet muabbet* herkeş evine gidiyodu (OYA, 318): Sohbet muhabbet.

-Ş-

şaḳ şaḳ şaḳ: ha bōle *şaḳ şaḳ şa*ḳ vuran (TYA II, 225): Değirmende tanelerin değirmen taşına akmasını sağlayan tahta aracüın çıkardığı ses.

şakga yarennik: *şakga yarennik* bol (AYB, 110): Şaka, eğlence.

şa ḳşaḳ (TYA III, 216): Tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta araç.

şakşak (Gr. DS/X-3738): Değirmende buğday tanelerinin döküldüğü yer.

şapır şapır: *şapır şapır* para ġazanĭdum (AYB, 83): Bol bol, çok miktarda.

şapşak (Gr. DS/X-3746): Çeşme önlerine, içinde su birikmesi için konulan taş ya da ağaç yalak.

şapşap (Gr. DS/X-3747): Su tası.

şapşup (Rz. DS/X-3747): Tokat sesi için.

şar şar (Tr. DS/X-3750): Çok ve sürekli (yağan yağmur, akan su için).

şarşar (Rz. DS/X-3750): Küçük çağlayan.

şaval kaval (Tr. DS/X-3753): Anlamsız, gelişi güzel (söz için).

şıpır şıpır (Rz. DS/X-3771): 1. Şıp şıp (su vb. sesi), 2. Çabuk çabuk.

şır şır (Or. DS/X-3773): Şırıl şırıl.

şıt şıt (Tr. DS/X-3773): Hop hop (çocuğu havaya kaldırırken, hoplatırken kullanılan yansıma).

şip şip (Or., Tr. DS/X-3783): Çabuk çabuk.

şöyle möyle: *şöyle möyle* avuçluyodu (AYB, 110): Şöyle böyle.

-T-

takatuka (Gr. DS/X-3806): 1. Karga, tilki, tavşan vb. hayvanların tarlaya

girmemesi için direk üstüne yapılmış, su ile dönen ve bir yere vurarak ses çıkaran araç, fırıldak, 2. (Rz. DS/X-3806): Tahta havan, döveç.

taktak (Or. DS/X-3811): Kapı tokmağı.

talla ta ḫ: *talla ta ḫın* açduḫ (AYB, 91) Tarla tapan, yer, arazi.

tanksı manksı (Tr. DS/X-3821): Darmadağınık, karmakarışık.

tantan (Tr. DS/X-3821): Geveze, boşboğaz.

taḳır‿tıḳur: sıçan ǵelür *taḳır‿tıḳur* (KİAT, Gr., 101): Tıkır tıkır.

tarla toprak̦: *tarla toprak̦* var‿idi (TYA II, 250): Tarla toprak, arazi.

tarḳ turḳ: *tarḳ turḳ*, *tarḳ turḳ* derkene (OYA, 275): Trenin giderken çıkardığı ses.

tav tav sav sav *olmak* (Tr. DS/X-3849): Bir olayın, bir işin sona ermesi.

tavli tavli: *tavli tavli* atarlar (TYA II, 191) Tavli: ucu ateşli odun.

teğna teğna: *teğna teğna* yėrlere (KİAT, Rz., 284): Tenha tenha.

ter su: *ter su* içinde (TYA II, 238) Çok terleme, kan ter.

tıktık (Gr. DS/X-3810): 1. Takunya, (Tr. DS/X-3912): 2. Çocuk dilinde saat.

tıḳır tıḳır tıḳır: *tıḳır tıḳır tıḳır* biri bu yana gidī (OYA, 254): Yürüyüş için kullanılır.

tişi ergeg: *tişi ergeg* toplu gezi (TYA II, 396): Kadın erkek.

tiyil- tiyil-: unun için kalyon *tiyile tiyile* (TYA II, 89): Denile denile.

topalla- topalla-: *topallī topallī* gelür (OYA, 234): Topallaya topallaya.

tozluḳ dumannıḳ: bī tarafı sazlıḳ samannıḳ, bī tarafı *tozluḳ dumannıḳ* (OYA, 249): Tozlu dumanlı.

türül türül *tütmek* (Or. DS/XII-4778): Çekici, albenili, parlak olmak.

-U-

ucun ucun (Rz. DS/XI-4020): Yavaş yavaş, azar azar: *Borcumuzu ucun ucun veririz*.

ūraş búkúş: ondan sōna *ūraş búkúş* yat mat elli beş ġún yatdım (AYB, 103): Uzun uğraşlar sonucunda.

uşaḳ devşek (Or. DS/XI-4044), alabüldūne *uşaḳ dėvşek* gider (OYA, 211): Çoluk çocuk

-Ü-

üç bėşer: *üç bėşer* güleş olmuş (OYA, 168): Üçer beşer.

ürük cücük (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk.

üsdünden aşşā: *üsdünden aşşā* büsbütün çıḳarusun bunu (OYA, 284): Tepeden tırnağa.

-V-

varak varak (Or. DS/XI-4044): Ağır ağır, duraklayarak, konaklayarak. (Varak: Varılacak son yer, durak, konak. Or., Nğ./DS)

vazır vazır (Or. DS/XI-4094): Kolay kolay.

vıcık vıcık (Or. DS/XI-4098): Çok cıvık, yumuşak (çamur, yağ vb. için).

vıcır vıcır (Or. DS/XI-4099): Cıvıl cıvıl.

vıd vıd (Gr. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vıdı vıdı (Tr. DS/XI-4099): Geveze, dedikoducu.

vık vık (Rz. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vıkır vıkır (Or. DS/XI-4100): Fıkır fıkır.

vıyıl vıyıl *kaynamak* (Or. DS/XI-4100): Karınca gibi kaynamak.

vidi vidi *yemek* (Or. DS/XI-4105): Her kusurun üstünde durup, karşısındakini üzmek.

vuravur (Tr. DS/XI-4108): Toplu döğüş.

vur- vur-: *vuru vuru* çıkadūduḳ (OYA, 218): Vura vura.

-Y-

yaḫıl yaḫıl: óm sıra *yaḫıl yaḫıl* óm sıra ev tarafa geliye (AYB, 103): Yan yan

yalap yalap (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl

yalbır yalbır (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yalbırt yalbırt (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yaldır yaldır *yanmak* (Or. DS/XI-4142): Pırıl pırıl parlamak

yalp yulp: *yalp yulp, yalp yulp* iki tāne alītirik geliye (AYB, 105): Işıl ışıl

yambul yumbul (Or. DS/XI-4154): Eğri büğrü.

yamrı yumru/yamrı yümrü/yamru yümrü (Tr. Rz. DS/XI-4157): Eğri büğrü.

yarı yamalak (Tr. DS/XI-4185): Eksik, özensiz yapılmış, düzensiz (iş için)

yarım yālah (<yamalak) (AYB, 67): Yarım yamalak.

yaru yaşlu: ġadunuñ birisi de *yaru yaşlu* da deel (AYB, 70): Yaşlı başlı, yaşı geçkin.

yáşi yáşi: kelin ağlar *yáşi yáşi*/kitmem tėyin sallar báşi (KİAT, Tr., 198): Yaşın yaşın.

yataḳ yasduḳ: *yataḳ yasduḳ* bōle bī şeyler (OYA, 248): Yatak yastık.

yavan yaşık (Tr. DS/XI-4203): Katıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar (yemek için).

yavan yavan: *yavan yavan* bi yemek etdiler (TYA II, 413): Yavan yavan, katıksız.

yavaşdan yavaşdan: başlarsın *yavaşdan yavaşdan* Kesmiye (TYA II, 97): Yavaş yavaş.

yayim yayim: ǵülǵanin doruğunda/arular *yayim yayim* (KİAT, Tr., 147): Yayım yayım.

yel yepeldek (TYA III, 255): Çabucak

yel yepelek (Or., Tr. DS/XI-4240), (OYA, 358): Çabucak, telaşla, hızlıca.

yel yepildek (Tr. DS/XI-4240): Çabucak.

yılbır yılbır (Or. DS/XI-4266): 1. İvedi, (Or. DS/XII-4821): 2. Tez, ivecen.

yıldır yıldır (Gr. DS/XI-4267), (TYA III, 258): Pırıl pırıl, ışıl ışıl.

yıldır yıldır *yanmak* (Or. DS/XI-4267): Pırıl pırıl parlamak.

yılp yılp (Gr. DS/XI-4272): Pırıl pırıl.

yılp yılp (Or. DS/XI-4272): Çabuk çabuk (görünüp yiten nesneler için).

yiyecek gėyecek: ancā *yiyecek gėyecek* gėçebiliyomuş (OYA, 193): Yiyecek giyecek.

yosma yosma: saḏlarda *yosma yosma* ekmekler ġızardulūdu (OYA, 201): Güzel, lezzetli

yumaḳ yumaḳ: arḳasindan aşşā /saşlari *yumaḳ yumaḳ* (KİAT, Tr., 218): Yumak yumak.

yu- yėyke-: ebe *yur yėyker* (OYA, 199): Yıkayıp temizlemek.

yūsek yūsek: *yūsek yūsek* baḳa baḳa ǵeliyormuş (KİAT, Or., 49): Yüksek yüksek. Yukarı doğru, yükseğe bakmak.

yümsek yümsek: *yümsek yümsek* ba ḳıyódu (KİAT,

Or., 49): Yüksek yüksek. Yukarı doğru, yükseğe bakmak.

-Z-

zanzur (Or. DS/XI-4348): Deprem.

zayıflı- zayıflı-: *zayıflıyĭ zayıflıyĭ* oldu parmaḳ gibi (TYA II, 59): Zayıflaya zayıflaya.

zehir zembelek (Or. DS/XI-4356): 1. Çok ekşi, 2. Çok soğuk, 3. Çok acı.

zıpbaḳ zıpbaḳ: biri bıraḳur biri çalardı. *zıpba*ḳ *zıpba*ḳ, küt küt iderdi (OYA, 201): Dibekte arpa dövülürken tokmağın çıkardığı ses.

zırzır (Rz. DS/XI-4381): Geveze, gürültücü.

zoba zoruna (Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlükle.

zom zom *gezmek* (Or. DS/XI-4393): İşsiz güçsüz dolaşmak.

zor zoruna (Gr., Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlükle.

zoru zoruna (Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlükle.

Çalışmada Kullanılan Çevriyazı İşaretleri

a. Ünlüler

ā : Normalden uzun a sesi

á : Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü

ė : Yarı geniş, düz, ince (e~i arası) ünlü

ē : Normalden uzun e sesi

ī : Normalden uzun ı sesi

ĭ : Normalden kısa ı sesi

ĭ̄ : uzun ı sesi

ō : Normalden uzun o sesi

ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü

ȫ : Normalden uzun ö sesi

ū : Normalden uzun u sesi

ú : Yarı kalın, yuvarlak, dar (u~ü arası) ünlü

ṻ : Normalden uzun ü sesi

b. Ünsüzler

ć : Yarı sızıcı, tonlu, diş eti-ön damak c ünsüzü

Ç : Patlayıcı, yarı tonlu, diş eti (c~ç arası) ünsüzü

ç̣ : Yarı sızıcı, tonsuz, diş eti-ön damak ç ünsüzü

ġ : Patlayıcı, yarı tonlu, art damak ünsüzü

ǵ : Yarı sızıcı, tonlu, ön damak (g~c arası) ünsüzü

ḥ : Sızıcı, nefesli, tonlu-tonsuz gırtlak ünsüzü

ḫ : Sızıcı, tonsuz art damak ünsüzü

ḳ : Yarı tonlu, art damak ünsüzü

K : Patlayıcı, yarı tonlu, ön damak (k~g arası) ünsüzü

ḵ : Patlayıcı, tonsuz, orta damak yarı kalın ünlülerle hece kuran k ünsüzü

Í : Ön damak l'si

ñ : Damaklı geniz ünsüzü

r̄ : Tonsuzlaşmış diş eti-ön damak r ünsüzü

T : Patlayıcı, yarı tonlu, asıl diş (d~t arası) ünsüzü

KAYNAKLAR ve KAYNAK KISALTMALARI

AKAR, Ali, "Trabzon Ağzında Eski Türkçe Leksik Unsurlar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 173-193.

AKSAN, Doğan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Engin Yay., Ankara 1996

AYDIN, Erhan, "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler", **TD**, S. 544 (Nisan 1997), s. 417-421

AYDIN, Mehmet, (**AYB**), **Aybastı Ağzı** (İnceleme-Metin-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2002

BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996

CAFEROĞLU, Ahmet, (**EUTS**), **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1993

CAFEROĞLU, Ahmet, (**KİAT**), **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar** (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları), TDK Yay., Ankara 1994

ÇAĞATAY, Saadet, "Uygurcada Hendiadyoinler", **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara 1978, s. 29-66.

DEMİR, Necati, (**OYA**), **Ordu ve İli Yöresi Ağızları** (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2001

DEMİR, Necati, (**TYA**), **Trabzon ve Yöresi Ağızları II** (Metinler), Gazi Kitabevi, Ankara 2006

DEMİR, Necati, "Karadeniz Bölgesi'nde Peçenekler ve Kıpçaklar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 401-409

DEMİR, Necati, "Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 8 (Sivas 1999), s. 313-334.

DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağızları I** (Tarih-Etnik Yapı-Dil İncelemesi), Gazi Kitabevi, Ankara 2006

DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağızları III** (Sözlük), Ankara 2003

Derleme Sözlüğü (DS), I-XII. C., TDK Yay., Ankara 1993.

DUMAN, Musa-Fatih Kemik, "İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve 'yalnız başına' Örneği Üzerine", **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı** (Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR)'na sunulan bildiri, s. 1-9.

ERDEM, Mehmet Dursun, "Harezm Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine", **Bilig,** S. 33, Bahar 2005, s. 189-225.

GABAİN, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988

GANİYEV, Fuat -Rifkat Exmetyanov-Halil Açıkgöz, **Tatarca-Türkçe Sözlük,** İnsan Yay., Kazan-Moskova 1997

GÜNAY, Turgut (**RİA**), **Rize İli Ağızları** (İnceleme-Metinler-Sözlük), TDK Yay., Ankara 2003

HATİPOĞLU, Vecihe, **Türk Dilinde İkileme**, TDK Yay., Ankara 1981

KARAHAN, Leylâ, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., Ankara 2004

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, KB Yay., Ankara 1992

Kaşgarlı Mahmud (**DLT**), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** C. II (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1992

ÖLMEZ, Zuhal Kargı, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1), **Türk Dilleri Araştırmaları,** S. 7, 1997, s. 19-40;

ÖLMEZ, Zuhal Kargı, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2), **Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı,** Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.

SEV, Gülsel, "Divanü Lûgat'it Türk'te İkilemeler", **TD**, S. 634 (Ekim 2004), s. 497-510

TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları** (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003

TUNA, Osman Nedim, **Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabiî Bir Ünsüz Dizisi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1986

Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005

ZÜLFİKAR, Hamza, **Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler**, TDK Yay., Ankara 1995